

Η ιταλική πρόκληση

Του **ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ ΓΑΣΠΑΡΗ**

Ερευνήτης στο Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών/Εθνικό Ιδρυμα Ερευνών

Η ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ανάκαμψη που παρατηρήθηκε στην Ευρώπη τον 11ο και 12ο αι., το άνοιγμα των αγορών και η βελτίωση της ασφάλειας της ναυσιπλοΐας στη Μεσόγειο έδωσαν ώθηση στην ανάπτυξη του εμπορίου. Την κατάσταση αυτή, αλλά και τις πολιτικές συγκυρίες στη Βυζαντινή αυτοκρατορία, εκμεταλλεύθηκαν έξυπνα οι ναυτικές πόλεις της Ιταλίας, στρέφοντας το ενδιαφέρον τους στο χώρο της Αν. Μεσογείου. Το ιδιαίτερο καθεστώς που εξασφάλισαν από τους Βυζαντινούς αυτοκράτορες εκτόξευσε την εμπορική τους δραστηριότητα πολύ ψηλά και τις οδήγησε σταδιακά σε θέση εξουσίας.

Από τον 11ο αι. και εξής, η παρουσία Ιταλών εμπόρων στη Βυζαντινή αυτοκρατορία αυξήθηκε ραγδαία, με αποτέλεσμα οι πόλεις-κράτη από τις οποίες προέρχονταν οι έμποροι αυτοί, να επιδιώξουν την προστασία τους αλλά και τη βελτίωση της θέσης τους. Έτσι, η μία μετά την άλλη, οι πόλεις αυτές άρχισαν τις διαπραγματεύσεις με τον Βυζαντινό αυτοκράτορα, με σκοπό την έκδοση χρυσοβούλλων (αυτοκρατορικών εγγράφων), τα οποία θα κατοχύρωναν τη θέση των Ιταλών στο βυζαντινό εμπόριο.

Βενετία, Γένοβα, Πίζα

Στον αγώνα δρόμου για την «κατάκτηση» των λιμνών και των θαλάσσιων δρόμων της Βυζαντινής αυ-

► **Σχέδιο της Βενετίας στην ακμή της ισχύος της. Συνοδεύεται από λεπτομέρες υπόμνημα και παράσταση του Δόγη και της συνοδείας του.**

▼ **Απόβαση των βενετσιάνικων στόλων στη Χίο. Λεπτομέρεια από ψηφιδωτό του 13ου αι. Βενετία, Βασιλική του Αγίου Μάρκου.**

τοκρατορίας στην Αν. Μεσόγειο έλαβαν μέρος τρεις ιταλικές πόλεις: η Βενετία, η Γένοβα και η Πίζα, (το Αμάλφι δοκίμασε, αλλά πολύ γρήγορα εγκατέλειψε). Ο αγώνας ήταν σκληρός. Η Πίζα εγκατέλειψε πρώτη, αφού έδωσε τη μάχη της. Διεκδικητές παρέμειναν για αρκετούς αιώνες η Βενετία και η Γένοβα, με τελικό νικητή τη Γαλινοτάτη.

Πρώτη η Βενετία απέκτησε εμπορικά προνόμια στη Βυζαντινή αυτοκρατορία, με χρυσόβουλλο (992) των Μακεδόνων αυτοκρατόρων Βασιλείου Β΄ και Κωνσταντίνου Η΄. Άνοιξε έτσι ο δρόμος για την πόλη αυτή, που παλιά ανήκε στη βυζαντινή επικράτεια. Ενενηντα χρόνια αργότερα, το 1082, με χρυσόβουλλο του Αλεξίου Α΄ Κομνηνού, η θέση της στην

αυτοκρατορία εδραιώθηκε. Το δρόμο που είχε ανοίξει η Βενετία ακολούθησαν πρώτα η Πίζα, το 1111, και στη συνέχεια η Γένοβα, το 1155. Στη διάρκεια του 12ου αι. οι τρεις αυτές πόλεις, κυρίως όμως η Βενετία και η Γένοβα, δεν έπαψαν να αγωνίζονται για την αύξηση των εμπορικών τους προνομίων. Στην προσπάθειά τους αυτή δεν έβρισκαν πάντα την αναμενόμενη ανταπόκριση από τους Βυζαντινούς αυτοκράτορες. Υπήρξαν, αντίθετα, περιπτώσεις δυναμικής αντίδρασης, όπως στην περίπτωση του Ιωάννη Β΄ Κομνηνού, ο οποίος, όταν ανέβηκε στο θρόνο, αρνήθηκε να επικυρώσει τα προνόμια των Βενετών. Οι τελευταίοι λεπλάτησαν, το 1124, με το στόλο τους βυζαντινά εδάφη, αναγκάζοντας τελικά τον αυτοκράτορα να εκδώσει, το 1126, χρυσόβουλλο με το οποίο ανανεώνονταν τα προνόμια.

Πενήντα περίπου χρόνια αργότερα, το 1171, ο αυτοκράτορας Μανουήλ Α΄ Κομνηνός, για να απαλλαγεί από την οικονομική πίεση της Βενετίας, διέταξε τη δήμευση βενετικών περιουσιών της Κωνσταντινούπολης και μαζικές συλλήψεις Βενετών. Το πλήγμα υπήρξε μεγάλο για τα βενετικά συμφέροντα. Η Βενετία, ασκώντας με τη σειρά της μεγάλη πίεση, ανάγκασε τον αυτοκράτορα να υποχωρήσει και τελικά να υπογράψει, το 1179, συμφωνία για την αποκατάσταση των ζημιών. Αλλά και οι Γενουάτες είδαν, το 1182, επί Ανδρόνικου Α΄ Κομνηνού, τις περιουσίες τους να καταστρέφονται από το πλήθος, στη διάρκεια αντιλατινικής εξέγερσης στην Κωνσταντινούπολη.

Παρά τις αντιδράσεις, ωστόσο, ορισμένων αυτοκρατόρων –αλλά και τον μεταξύ τους ανταγωνισμό, στα τέλη του 12ου αι. και πριν από την τέταρτη σταυροφορία– η θέση της Βενετίας και Γένοβας στο εμπόριο της Μεσογείου ήταν ηγεμονική.

Οι σταυροφορίες

Όθνη στα σχέδια των ιταλικών πόλεων έδωσαν οι σταυροφορίες, που ενώ στην αρχή αποσκοπούσαν στην αντιπαράθεση της χριστιανικής Δύσης με τη μουσουλμανική Ανατολή, στη συνέχεια έφεραν

◀ *Εμποροι στη βενετική συνοικία της Κωνσταντινούπολης. Από χειρόγραφο του 15ου αι. (πηγή: «Ταξίδια στις βυζαντινές θάλασσες», Δ/ση Βυζαντινών και Μειαβυζαντινών Μνημείων).*

◀ *Η γενοναϊκή συνοικία του Πέραν (Γαλατά). Λεπιόμερεια από σχέδιο του Cl. Tolomeo. Βατικανό, Biblioteca Apostolica.*

αντιμέτωπους τους δύο χριστιανικούς κόσμους, εκείνον της Δύσης και αυτόν της βυζαντινής Ανατολής. Οι σταυροφορίες υπήρξαν ο καταλύτης στις σχέσεις Ανατολής - Δύσης. Αποτελέσαν την αφορμή –ή ακόμη και την πρόφαση– για την εγκατάσταση των Λατίνων, και πάνω απ' όλα της Βενετίας και της Γένοβας, στα βυζαντινά εδάφη.

Η εγκατάσταση Βενετών και Γενουατών είχε προετοιμαστεί με ειρηνικό τρόπο, χάρη στα εμπορικά προνόμια, τα οποία τους έδωσαν την ευκαιρία να διεισδύσουν χωρίς ανοικτό πόλεμο στη βυζαντινή οικονομία και να εγκατασταθούν στις πόλεις της. Η διείσδυση αυτή υπήρξε μια πολύ σημαντική παράμε-

τρος, που –σε συνδυασμό με τις σταυροφορίες και κυρίως την τέταρτη, που απέληξε στην άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1204– βοήθησε τις δύο πόλεις να καταλάβουν εδάφη της Βυζαντινής αυτοκρατορίας και να ιδρύσουν αποικίες.

Όλα ξεκίνησαν όταν η Βενετία, η Γένοβα και η Πίζα πέτυχαν μείωση των δασμών επί των εισαγομένων και εξαγομένων προϊόντων, στην αρχή αποκλειστικά όσων μεταφέρονταν από πολίτες αυτών των πόλεων και με δικά τους πλοία, και, στη συνέχεια, οποιωνδήποτε προϊόντων που μεταφέρονταν με οποιοδήποτε πλοίο, αρκεί να ήταν συμφερόντων των ίδιων πόλεων και των πολιτών τους. Το καθε-

στώς αυτό ευνόησε ιδιαίτερα την ενίσχυση του εμπορίου των ιταλικών πόλεων, με αποτέλεσμα τη συνεχή αύξηση του αριθμού των εμπόρων στα λιμάνια της αυτοκρατορίας, αλλά και του όγκου των εμπορευμάτων. Η αυξητική αυτή τάση οδήγησε στην απαίτηση νέων ευνοϊκότερων όρων σε κάθε αυτοκρατορική διαδοχή. Παρά τις δυσκολίες που συναντούσαν συχνά στις διαπραγματεύσεις, οι πόλεις της Ιταλίας πετύχαιναν τελικά το σκοπό τους.

Χάρη στα προνόμια αυτά, οι ιταλικές πόλεις κατόρθωσαν επίσης να οργανώσουν τις πολυπληθείς κοινότητές τους στις μεγάλες πόλεις του Βυζαντίου, και κυρίως στην Κωνσταντινούπολη, και από το 13ο αι. και εξής να αποκτήσουν συνοικίες, αποβάθρες, κατοικίες, αποθήκες, ταβέρνες και εκκλησίες για αποκλειστική χρήση. Η βενετική συνοικία βρισκόταν μέσα στην Κωνσταντινούπολη, ενώ η γενοναϊκή στην απέναντι ακτή του Κεράτιου κόλπου, στον Γαλατά (Πέραν). Ο επικεφαλής της κάθε κοινότητας στην Κωνσταντινούπολη –ο *βάιλος* για τους Βενετούς και ο *ποντεστά* για τους Γενουάτες–, που εκλεγόταν από τις μητροπολιτικές αρχές, εξελίχθηκε σε σημαντικό παράγοντα και εκπροσωπούσε στην πραγματικότητα όλους τους συμπολίτες του που βρίσκονταν διάσπαρτοι στη Βυζαντινή αυτοκρατορία. Υποστήριζε επιτόπου τα συμφερόντά τους και έλυνε τα προβλήματα που προέκυπταν. Ήταν εκείνος επίσης που συνδιαλεγόταν με τον αυτοκράτορα για διμερή θέματα και προετοιμάζε, πάντα υπό τον έλεγχο της κεντρικής εξουσίας, τις συμφωνίες που υπογράφονταν μεταξύ των δύο συναλασσομένων κρατών. Ιδιαίτερα, μάλιστα, ο Βενετός βάιλος, κυρίως από το 13ο αι. και εξής, απέκτησε ξεχωριστή θέση στην Κωνσταντινούπολη.

◀ *Η κίνηση στις εμπορικές αποβάθρες της Βενετίας. Από την εικονογράφηση χειρογράφου του 15ου αι. Οξφόρδη, Bodleian Library.*

Η άνοδος των δυτικών δυνάμεων

Παρά την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης το 1261, η Βυζαντινή αυτοκρατορία δεν επανήλθε στα πριν από την τέταρτη σταυροφορία σύνορά της, ούτε κατάφερε να ανακτήσει ποτέ την παλιά πολιτική

Comment la cite de Constantinoble fu prinse d'assault
Cinsi dura l'assault tout le jour et au soir tout
 homme se retray. L'empereur morchaffe si
 avoit fait tendre son tres et ses tentes de meul
 les parades de la ville alencontre de la face
 ou len liuzoit l'assault et illec se estoit herbergie o tout son

και οικονομική της δύναμη. Ακόμη περισσότερο μάλιστα όταν απέναντί της είχε πλέον τα ολοένα ισχυρότερα κράτη της δυτικής Ευρώπης. Αν και το Βυζάντιο συνέχισε να είναι υπολογίσιμη δύναμη και ισχυρός παράγοντας στο μεσογειακό χώρο, όλο και περισσότερο οι ευρωπαϊκές δυνάμεις επηρέαζαν πολλούς τομείς της ζωής του.

Από την άλλη πλευρά, οι ναυτικές πόλεις της Ιταλίας αντιπροσώπευαν την εποχή εκείνη μια νέα δυναμική στο χώρο της οικονομίας και κατ' επέκταση της κοινωνίας, με τη γέννηση και την ανάπτυξη της αστικής τάξης. Οι πόλεις αυτές είχαν καταφέρει να διεισδύσουν στη Βυζαντινή αυτοκρατορία πολύ πριν πάρουν στα χέρια τους εδάφη της. Ήταν πόλεις-κράτη που στήριζαν την ύπαρξη τους στη θάλασσα και το εμπόριο, σε μια εποχή μάλιστα που δεν υπήρχε σοβαρός αντίπαλος στο χώρο της Μεσογείου. Αμεσο αποτέλεσμα υπήρξε η ισχυροποίησή τους σε περιοχές που είχαν καταλάβει, χάρη στην οικονομική και κοινωνική εξέλιξη των περιοχών αυτών, αλλά και στη διπλωματικότητα των δύο πόλεων απέναντι τόσο στη Βυζαντινή αυτοκρατορία, όσο και στα τουρκικά κράτη της Μ. Ασίας, και στη συνέχεια στην Οθωμανική αυτοκρατορία.

Ο εμπορικός ανταγωνισμός στην Αν. Μεσόγειο, από την ανασυγκρότηση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας (1261) και εξής, δεν αφορούσε πλέον το Βυζάντιο και τις δύο ιταλικές

πόλεις, αλλά τις τελευταίες μεταξύ τους. Στη διαμάχη ανάμεσα στη Βενετία και τη Γένοβα για τα συμφέροντά τους στο έδαφος της Βυζαντινής αυτοκρατορίας έπαιρναν μέρος κατ' ανάγκη και οι αυτοκράτορες, υποστηρίζοντας καθένας είτε τη μία είτε την άλλη πόλη. Εξάλλου, πολλές από τις συγκρούσεις με τους τρεις παραπάνω πρωταγωνιστές ξεκινούσαν από τους ίδιους τους Βυζαντινούς αυτοκράτορες, όταν, για διάφορους λόγους, έκλιναν υπέρ της μιας ή της άλλης πόλης ή ήταν εχθρικοί απέναντι και στις δύο. Οι συγκρούσεις υπήρξαν κατά καιρούς σκληρές, πλήττοντας όχι μόνο τις εμπόλεμες πόλεις, αλλά κυρίως την ίδια τη Βυζαντινή αυτοκρατορία, στο χώρο της οποίας πραγματοποιούνταν. Από τους αγώνες αυτούς στη διάρκεια του 13ου και του 14ου αι. κερδισμένη μακροπρόθεσμα βγήκε η Βενετία, χωρίς όμως ταυτόχρονα και η Γένοβα να χάσει εντελώς τα κεκτημένα.

Τα προνόμια των ιταλικών πόλεων, αν και ξεκίνησαν ως απλή διευκόλυνση των εμπορικών τους δραστηριοτήτων στο χώρο της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, οδήγησαν στην παραχώρηση δικαιωμάτων και, σταδιακά, στη μονοπωλίωση του εμπορίου, που πέρασε έτσι από τα χέρια των Βυζαντινών σε χέρια ιταλικά. Από το 13ο αι. και εξής οι βενετικές και οι γενουατικές γαλέρες, κόκες και νάβες είχαν πλέον αντικαταστήσει οριστικά στην ανατολική Μεσόγειο τα βυζαντινά πλοία.

▲ Οι σταυροφόροι πολιορκούν την Κωνσταντινούπολη. Μινιατούρα από γαλλικό χειρόγραφο του 15ου αιώνα (πηγή: «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», τομ. Θ', Εκδοτική Αθηνών).